

Валянціна Новак

АСАБЛІВАСЦІ СЯМЕЙНА-АБРАДАВАЙ ПАЭЗІІ МАЗЫРШЧЫНЫ

Арганічнай часткай фальклору г. Мазыра і Мазыршчыны з'яўляецца сямейна-абрадавы комплекс. Складаецца ён, як і паўсюль на Беларусі, з вясельнай, радзінна-хрэсьбіннай паэзіі, пахавальных галашэнняў і суправджае чалавека на працягу найбольш значных падзей жыцця – ад нараджэння да смерці. Ва ўсіх відах сямейна-абрадавай паэзіі адлюстраваліся жыццё і побыт, маральна-этычныя нормы, міфалагічныя вераванні і ўяўленні, унутраны стан чалавека і яго перажыванні.

Мазыране ўшаноўваюць звычай адзначаць нараджэнне чалавека. У кожнай сям'і, гарадской і вясковай, было прынята віншаваць жанчыну-парадзіху і бацьку, а таксама ўслаўляць нованароджанага «*на жыццё, на быццё, на добрае здароўе, на доўгі век*». Як сведчаць экспедыцыйныя матэрыялы, мясцовыя жыхары строга прытрымліваліся сістэмы народных засцярог, звязаных з цяжарнасцю жанчыны. Яны надавалі вялікае значэнне выбару кумоў, з пачцівасцю адносіліся да бабкі-павітухі як важнай асобы не толькі падчас хрэсьбін, але і ўвогуле ў далейшым жыцці нована-

роджанага, выконвалі ў час святкавання хрэсьбін шматлікія агульнапрынятыя ў народзе дзействы: абрад хрышчэння, рытуалы падрыхтоўкі бабінай кашы і разбівання гаршка з кашай, адвозу бабкі-павітухі дадому на баране, абрад частавання бабкай удзельнікаў хрэсьбін.

Магічныя па паходжанню радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычай мазыран захоўвалі агульнабеларускі характар, а звязаныя з імі прыкметы і павер'і вызначаліся па-мясцоваму адметнай спецыфікай.

Паколькі здаўна моцнай была вера жыхароў у вялікую залежнасць шчасця і долі нованароджанага ад выбару бабкі-павітухі, кумоў, то сур'ёзнае значэнне надавалася і ўсім рытуалам, звязаным з гэтымі персанажамі. Невыпадкава на хрэсьбінах адорвалі бабку-павітуху і каталі яе зімой на санках, а летам на возе.

Абрад разбівання бабінай кашы таксама меў вялікае значэнне. Лічылі, што выкупіць кашу павінен кум: *«Калі пры выкупе ў кума заканчваюцца дзеньгі, то кума, каб ніхто не-відзеў, дае яму дзеньгі»*. Звычайна гаршчок з кашай разбіваў кум або той, хто пакладзе больш грошай. Чарапкі з кашай, на думку жыхароў, павінны былі магічна садзейнічаць нараджэнню дзіцяці, асабліва ў той сям'і, дзе іх доўга не было. Гэтая ж каша, паводле павер'яў мазыран, мела і прадугавальны аграрна-магічны сэнс, з ёю звязвалі відавочны ўплыў на пладавітасць курэй: *«Кашу едзяць, дамой бяруць і курам даюць, каб няслі больш яек і было багацтва»* [*1]. З добра падрыхтаванай кашай звязвалі таксама надзеі на разумнасць дзіцяці: *«Кагда каша вырасіць, то гавораць, какой вумын будзе рэбёнак»* [*1]. Мазыране клапаціліся не толькі аб тым, каб дзіця было разумным, але і старанным. Мёд клалі ў кашу, каб *«дзіцятка, як вырасце, дак старацельным было, як пчолка, бо пчолка ж гарапашная, маленькая самая, а мёду сколькі наносіць»*.

Захоўваецца ў памяці жыхароў горада і старадаўняе павер'е, паводле якога трэба было запрашаць у якасці кумоў першых сустрэчных, калі ў сям'і паміралі дзеці: *«У каго дзеці раджаюцца мёртвыя, то встрычныя кумаўя бяруцца. Шлі на перакростак, хто б ні шоў, таго і браті»* [*2].

Вяселле ў г. Мазыры і яго ваколіцах, як і ў іншых рэгіёнах Гомельшчыны, Беларусі, складаецца з трох частак – давясельнай, уласнавясельнай і паслявясельнай. Захоўваючы агульнанацыянальныя рысы, вясельная абраднасць і паэзія Мазырска-Прыпяцкага Палесся вылучаецца рэгіянальнымі і лакальнымі асаблівасцямі, якія выяўляліся і на ўзроўні асобных абрадавых этапаў, і ў рытуалах, прыкметах, павер'ях, і ў прадметнай атрыбутыцы.

Зафіксаваныя ў экспедыцыях матэрыялы па вяселлі дазваляюць рэканструяваць яго структуру і ўявіць, як раней хадзілі ў сваты, рыхтавалі каравай, адорвалі маладых і інш.

Відавочна, што вяселле ў Мазырскім краі пачыналася са сватання, у якім звычайна ўдзельнічалі родны бацька, хросны бацька, родны дзядзька (у некаторых мясцовасцях колькасць сватоў была большай). Галоўная цырымонія перадвясельнага этапа – сватанне – суправаджалася жартоўным іншасказальным дыялогам, у якім адлюстраваліся рэшткі ўяўленняў, звязаных з купляй-продажам нявесты: *«Ішлі да зашлі. Чулі, што ў вас цялічка ё. Хацелі яе купіць»* [*3].

Менавіта на этапе сватання бацькі жаніха і нявесты дамаўляліся, на які дзень прызначаць вяселле і якімі будуць яго выдаткі. Калі маладая дае згоду на шлюб, то *«ручнікі вешае сватам»* [*4], а калі не згодна, то выносяць сватам гарбуз: *«Во як не захоча, так гарбузу кладзе»* [*5], *«выкачвалі цераз парог гарбуз»* [*6]. Паводле ўспамінаў Таццяны Аляксандраўны Целяпун, *«гэта быў звычай «сыры гарбуз»* [*7].

Названую мясцовую традыцыю адмовы ад шлюбу дапаўняе сімвалічнае абрадавае дзеянне з чайнікам: *«Еслі дзевка проців, то она проходила мімо сватов з пустым чайніком»* [*8]. Заўважым, што інфарматар, Раманоўская Ала Васільеўна, 1941 г. н., жыла раней на тэрыторыі Усходняй Украіны). Калі маладая выпівала адразу паднесеную ёй сватамі чарку гарэлкі, то гэта сведчыла ў народных павер'ях аб яе жаданні выйсці замуж: *«Еслі маладая выпівае рюмку, значыт, ана сагласна і выходзіт замуж»* [*9]. Прыведзеныя звесткі таксама пацвярджаюць факт узбагачэння мясцовых павер'яў, бо інфарматар, Дзмітрыева Ганна Аляксандраўна, 1922 г. н., прыехала ў г. Мазыр з в. Ліхаўня Нараўлянскага раёна.

Пра звычай абменьвацца хлебам падчас сватання прыгадала Галіна Пятроўна Кандратава, 1916 г. н., з в. Навікі (жыла раней у Палтаўскай вобласці). Калі нявеста не давала згоды на шлюб, то магла проста збегчы з хаты: *«А як адказвала, дык можа ўжо ўцякі з хаты ваобшчэ»* [*10].

Жыхарка г. Мазыра Ксенія Сцяпанаўна Пархоменка, 1931 г. н., прывезла з в. Шуты Ельскага раёна, дзе жыла раней, мясцовыя адметнасці традыцыі сватання: калі дзяўчына не пагаджалася на шлюб, то *«сколькі гарэлкі прыносілі, яна ўсё ў карзіну і аддавала назад, еслі сагласна – не аддавала»*.

Разгорнутым у мазырскім вяселлі быў каравайны абрад. «Напярэдадні вяселля вечарам і ў доме жаніха, і ў доме нявесты ў прысутнасці вялікай колькасці сваякоў і знаёмых адбывалася вялікая ўрачыстасць са строгім захаваннем усялякіх абрадаў, а менавіта пячэнне караваяў» [1, 219]. «Ка-

равай – вясельнае абрадавае печыва. Сімвалізуе багацце, дабрабыт будучай сям’і, атаясамліваецца з маладымі, іх доляй і шчасцем. Даўней каравай выконваў і функцыю матэрыялізаванага бога-продка» [2, 246]. «Сімволіка каравая – гэта перш за ўсё сімволіка хлеба, з якім было звязана ўсё жыццё селяніна. Таму і ў працы, і ў абрадах і звычаях, у песнях і іншых вуснапаэтычных творах хлеб (жыта) – важнейшы атрыбут і вобраз, бажаство, здольнае забяспечыць шчасце і дабрабыт чалавека» [3, 131].

Агульнапрынятым было ў народзе запрашэнне шчаслівых у сямейным жыцці жанчын рашчыняць цеста для каравая і выпякаць яго: *«Толькі штоб не развадніцы і не халасцячкі былі, штоб жанатыя былі маладыя жэнішчыны»* [*11]. Звычай *«апяваць каравай»* суправаджаўся песняй-ілюстрацыяй, у якой у гіпербалізаваным выглядзе паказваецца працэс яго падрыхтоўкі: *«Што ў том каравай? // З сямі палёў пшаніца, // З сямі крыніц вадзіца, // З сямі курак яечко, // З сямі дварак маслечка...»* [*3].

Адзначым, што ў Мазырскім павеце, як вядома са зробленых К. Машынскім апісанняў вяселля, рыхтавалі не толькі каравай, але «ў князя так званы месяц у форме сярпа, велічынёй на дзве далоні, а ў княгіні замест гэтага рагала – так званую шышку. Гэту шышку маладая трымае за пазухай, едучы да свёкра і абходзячы ў яго гаспадарчыя будынкі» [1, 391].

Цікавай з’яўляецца наступная адметная дэталі працэсу падрыхтоўкі каравая: *«У каравай усягда ў сярэдзіну лажылі яйцо. Эта яйцо выразалі і ім давалі – маладым»* [*12]. «Яйка і яешня лічыліся магічнымі сродкамі, якія забяспечвалі маладым дзетароднасць» [4, 578]. Як паведаміла Ганна Іванаўна Гузоўская, «ну, от у каравай лажылі яйцы цэлыя, туды, у сярэдзіну. Ну і маладыя дзяўчаты, якія ўжэ стаяць, калі каравай дзеляць, дык яны ўжэ стараюцца ўхапіць тое яйцэ. Штоб замуж пайсці, дык надо тое яйцэ з’есці» [*5]. З гэтым дзеяннем, як бачым, звязана таксама прадукцывальная магічная сіла яйка як першакрыніцы жыцця, менавіта таму каравайніцы выяўлялі вялікую асцярожнасць, калі клалі цеста на яйка: *«Куда цеста будуць лажыць на лапату, кладуць яйца, штукі тры, так у шкарлупках ложаць прама на зярно. І ўжо яно не далжно раздавіцца. Так пакласці трэба, штоб цеста наклалася, а яйцо не раздавілася»* [*13]. З караваем звязвалі сямейнае шчасце і дабрабыт маладых. З гэтай мэтай імкнуліся, каб каравай быў *«багатым», «большым і красівым, бо чэм лучшы каравай, тэм больш бюджет у сям’е пладавітасці, добра, шчасця»* [*2].

Лапата ў рытуале пасадкі каравая ў печ надзялялася магічнымі ўласцівасцямі. «У кантэксце вяселля сімволіка лапаты хлебнай непасрэдна судачыняецца з сімволікай каравая і таму выяўляе ідэі багацця і ўраджаю,

шлюбу і культу продкаў, ідзі самога роду; належнае месца займае і фалічная метафарычнасць лапаты хлебнай» [4, 279]. Паводле мазырскіх павер'яў, моц хлебнай лапаты, зробленай з дуба, па прынцыпе сімільнай магіі павінна была паўплываць на якасць дзетанараджэння: *«Бяруць эту лапату ўсю ў муке, ідуць туды і б'юць тых мужыкоў на галаве не крэпка, а так, толькі для сімвалу... Гэта зацем робіцца, каб усе дзеці ў маладых былі башкавітыя, разумныя»* [*13].

Адметнасцю мазырскага вяселля з'яўляецца і абрадавы этап пад назвай «Ёлка», якая, па словах інфарматараў, сімвалізавала пачатак вяселля: *«Ёлка абазначае сімвал свадзьбы. Ёлка, каравай – гэта ўсё, свадзьба началася»* [*13]. *«Вот зрэжуць з лесу ёлачку красівую, прынясуць, у цветы бумажныя, у ленты ўсякія прыбіраюць... і свечачкі цапляюць»* [*5]. Ёлка ўяўляла сабой невялікае дрэўца, упрыгожанае рознакаляровымі стужкамі, кветкамі, свечкамі і лічылася сімвалам дзявоцтва маладой. Паводле старажытных вераванняў мазыран, тая дзяўчына, якая *«сарве з ёлкі «свечкі», хутчэй замуж пойдзе»* [*14].

Засяродзім увагу на тых старажытных уяўленнях, якія знайшлі адлюстраванне ў абрадавых момантах мазырскага вяселля. Напрыклад, не дазвалялася пераходзіць дарогу з пустым вядром, калі ехала вясельная дружина. Паводле народных вераванняў, маладая не павінна была *«весьліцца, а то дрэннае жыццё будзе»*. У народных уяўленнях, звязаных з вяселлем, мела месца і магія дзетанараджэння: калі маладая пераступала парог хаты маладога, то, каб лягчэй было нараджаць дзіця, *«яйцо на парозе разбіла»*: *«Яйца нада кінуць, гаварат, когда бярэменна, дык штоб раджаць лягчэй было»* [*10]. Падчас рытуалу «звядзення свечак маладой і маладога» сачылі за тым, чыя свечка будзе *«вышэ, той верх і возьме»* [*15].

З ачышчальнай і апатрапеічнай магіяй агню быў звязаны рытуал пераезду вясельнай дружны праз запалены сноп саломы: *«Паджыгаюць жа гэты сноп – «куль» і цягнуць жа гэтага ваза цераз агонь: і жаніха, і нявесту, і дзве пасцельніцы – усіх цераз гэты агонь»* [*13].

Цікавасць уяўляе мазырскі вясельны рытуал прыгатавання і разбівання кашы, які сведчыць аб узаемадзеянні з радзінна-хрэсьбіннай абраднасцю. Магічная сіла зерня з'явілася вытокам сакральнасці рытуальнай стравы – кашы, чарапкі з якой клалі на галаву маладой і верылі, што гэта паспрыяе хутчэйшаму нараджэнню дзіцяці.

Па тым, як гарэлі свечкі, меркавалі пра лёс маладых: *«Кагда к канцу свадзьбы адзінаковыя па дліне свечкі былі рознай велічыны: нявесціна*

*длінная стаіць, а жаніха ўся згарэла – гэты гаворыць а том, што жэна перажывёў мужа» [*13].*

Паслявясельную частку пад назвай «хвост» адзначалі звычайна на трэці дзень вяселля. Некаторыя рытуальныя дзеянні мелі жартоўна-камічны характар: выбіранне «нявесты» і «жаніха» з ліку старэйшых удзельнікаў вясельнай цырымоніі, пераапрапанне ў цыган, падрыхтоўка кашы і «разбіванне» гаршка.

Пра пахавальныя абрады і галашэнні цяжка запісваць звесткі, але ж паколькі ў рэальным жыцці маюць месца сумныя падзеі, звязаныя са смерцю чалавека, на працягу стагоддзяў фарміравалася пэўная народная сістэма рытуалаў развітання з нябожчыкам і ўшанавання яго. У ёй мірна суседнічаюць і язычніцкія, і хрысціянскія элементы: спрадвечныя міфалагічныя вераванні («*Калі паміраў хто, закрывалі зеркала*», «*Вяровачкі, якімі рукі і ногі перавязвалі, прымяняюць ад хвароб*», «*Магілу должны капаць чужыя людзі, сваім нельзя, таму што гора будзе*» і інш.) і царкоўнае апяванне нябожчыка з чытаннем псалтыра.

ІНФАРМАТАРЫ

- * 1. Салаўёва Марыя Еўдакімаўна, 1920 г. н., г. Мазыр.
- * 2. Сузько Зінаіда Ісакаўна, 1930 г. н., г. Мазыр.
- * 3. Чуб Надзея Сяргееўна, 1928 г. н., г. Мазыр.
- * 4. Назарчук Марыя Фёдараўна, 1927 г. н., г. Мазыр.
- * 5. Гузоўская Ганна Іванаўна, 1932 г. н., г. Мазыр.
- * 6. Шэшка Паліна Арцёмаўна, 1933 г. н., г. Мазыр.
- * 7. Целяпун Таццяна Аляксандраўна, 1916 г. н., г. Мазыр.
- * 8. Раманоўская Ала Васільеўна, 1941 г. н., г. Мазыр.
- * 9. Дзмітрыева Ганна Аляксандраўна, 1922 г. н., г. Мазыр.
- * 10. Крупа Міхаіл Ігнатавіч, 1930 г. н., г. Мазыр.
- * 11. Жылянок Праскоўя Максімаўна, г. Мазыр.
- * 12. Мельчанка Алена Міхайлаўна, 1929 г. н., г. Мазыр.
- * 13. Кадол Алена Паўлаўна, 1930 г. н., г. Мазыр.
- * 14. Мануілава Яўгенія Мікалаеўна, 1929 г. н., г. Мазыр.
- * 15. Бондар Валянціна Мікалаеўна, 1944 г. н., г. Мазыр.

ЛІТАРАТУРА

1. Вяселле. Абрад / Уклад., уступ. арт. і камент. К. А. Цвіркі. Мн., 1978.
2. Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. Мн., 1989.
3. Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр. Мн., 2001.
4. Беларуская міфалогія: Энцыкл. слоўнік / Склад. С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. Мн., 2004.